

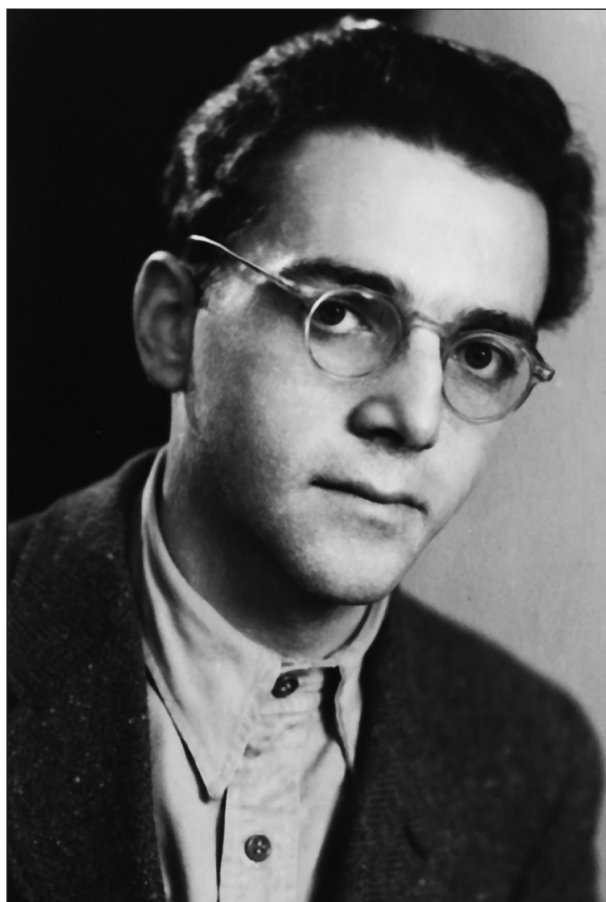
Gera Judit
Végállomáson innen és túl

Eddy de Wind: *Auschwitz, végállomás. Egy túlélő naplója a haláltáborból*

Fordította: Alföldy Mari

Athenaeum Kiadó, Budapest, 2020. 210 p. 3999 Ft

Eddy de Wind (1916–1987) holland zsidó orvos könyvét, mely nemrég jelent meg magyarul Alföldy Mari kitűnő fordításában, holland nyelven először 1946-ban, majd később 1980-ban adták ki, de egyik alkalommal sem tudta elérni közönségét. Az első kiadást a De Republiek der Letteren nevű, kommunista kiadó jegyezte, ekkor azonban két okból sem figyeltek fel a könyvre. Egyrészt mindenki azzal volt elfoglalva, hogyan folytassa az életét, az újjáépítés lázában senki nem foglalkozott a holokauszttal. Amúgy sem örültek a zsidók visszatérésének különösebben, hiszen ez a nem zsidó lakosság tagjaira bízott javak visszaszolgáltatásával és persze kényelmetlen lelkiismeret-furdalással is járt. Erről egyébként Marga Minco (1920) *Het adres* című 1957-es elbeszélésében olvashatunk, mely magyarul *A lakcím* címmel a *Múlt és Jövő*-ben is megjelent. Ráadásul a kiadó is hamarosan csődbe ment, ezért a könyv csak igen rövid ideig volt kapható. Amikor maga Eddy de Wind kezdeményezésére a Van Genep kiadónál 1980-ban újra megjelent a könyv, ismét nem kedvezett fogadtatásának az általános és a konkrét helyzet. A szerző éppen a korban jelentkező intolerancia és a politikai erőszak feléledése miatt szorgalmazta az újrakiadást, ahogy ezt a családnak a 2020-as kiadáshoz írott utószavából megtudhatjuk. Tehát ő maga is tudatosan gondolta olyan könyvnek munkáját, amelynek nevelő szerepe van minden kiélezett politikai és társadalmi helyzetben. Ugyanakkor a Van Genep kiadó is pénzügyi nehézségekkel küzdött, s hamar kivonta a könyvet a kereskedelmi forgalomból. Eddy viszont fontosnak tartotta, hogy a művét minél többen megismerjék a világon, ezért haláláig dolgozott feljegyzései angol fordításán. 2020-ban, Auschwitz felszabadulásának 75. évfordulója alkalmából azonban száz országban 25 nyelven adták ki a könyvet. A magyar fordítást a Libri úgy hirdeti mint az *első olyan memoárt*, amelyet *teljes egészében* Auschwitzban

Eddy egyetemista korában. A kép feltehetőleg 1939-ben készült

írtak. Az elsőségnek ezt a hangsúlyozását ismétli azután a 24.hu, amely viszont nem memoárnak, hanem *regénynek* nevezi a művet, annak ellenére, hogy magyar alcímében a *napló* műfaji megjelölés szerepel. A *The Times of Israel* 2020. január 18-i számában az Auschwitzban írt *egyetlen memoárnak* ne-

vezi a könyvet. A mű angol fordításának alcíme bölcsen és híven követi a holland eredeti műfajmegjelölését – *Mijn verhaal vanuit het kamp (1943–1945) – The Story of My Survival*, melyben a *story*, akárcsak a holland *verhaal*, egyszerűen történetet jelent. Az angol nyelvű kötetet propagáló amazon.com viszont nem tesz említést semmiféle elsősről és a *The Bookseller*, amely ismét *memoárnak* nevezi a könyvet, így pontosít: „the only complete book written at Auschwitz”, azaz az *egyetlen befejezett könyv*, amelyet Auschwitzban írtak. Az alcím tekintetében a *The Book Depository* internetes oldala megint meglepetéssel szolgál: míg a könyv alcíme magában a hirdetés szövegében a holland eredetihez legközelebb jár, *The Story of My Survival within the Camp*, addig a könyv borítóján csak a *Story of My Revival* szerepel. Látható, hogy mind a műfaji megjelölésben, mind az alcím pontos fordításában, mind pedig az elsőség körül tarkabarkaság uralkodik a könyvet fordítók és a könyvet ismertetők között. Ami az elsőséget illeti: nem szerencsés ebben a vonatkozásban versenyt hirdetni. Voltak más, a helyszínen elrejtett kéziratok is, például a lengyel zsidó Zalmen Gradowskinak, a Sonderkommando egyik tagjának magyarul is olvasható Auschwitz-tekercsei, amelyek közül az elsőt 1945. március 5-én találták meg a III. számú krematórium közelében, Birkenauban, a másodikat ugyanebben az évben, ugyancsak Birkenauban. És hát miféle jelentősége volna annak, hogy melyik táborlakó írt erről a témáról elsőként? Bármely, bármikor született beszámoló Auschwitzról a beszámoló írója szempontjából a legelső, mert olyan tapasztalattal, mint amilyenel Auschwitzban találkoztak, korábbi életükben soha, sehol nem találkozhattak. Ebből a szempontból mindenki, aki a haláltáborról írt, első volt.

MILYEN HOLLANDIÁBAN ÉLT EDDY DE WIND AUSCHWITZ ELŐTT?

A feljegyzések megszületésének előzményeiről tudni való, hogy Eddy de Wind volt a Leideni Egyetem orvoskarán az utolsó diák, aki zsidó létére még diplomát kaphatott. 1940-ben ugyanis a német megszálló hatalom megtiltotta a holland egyetemeknek, hogy zsidó munkatársakat foglalkoztassanak és zsidó diákokat oktassanak. Ez ellen több professzor is felemelte szavát, így Rudolph Pabus Cleveringa (1894–1980), a Leideni Egyetem jogi karának akkori dékánja és jogászprofesszora mellett Johan Huizinga (1872–1945) világhírű történész is, aki 1915 és 1942 között volt ugyanennek az egyetemnek az egyetemes történelem professzora. Rövid ki-

térőként jegyzem meg, hogy a holland emlékezetpolitika hűségesen megemlékezik a fasizmus ellen hangjukat felemelő emberekről. Így 1970 óta Cleveringa emlékére minden évben megrendezik a Cleveringa-előadásokat, amelyek az emberi jogokról és a szabadságról szólnak, s amelyekre minden évben november 26. táján kerül sor, mert Cleveringa beszéde 1940. november 26-án hangzott el az egyetem aulájában. A Cleveringa-előadásra felkértek egy éven át a Cleveringa emlékére 1970-ben létrehozott tanszék professzoraiként dolgoznak.

Térjünk vissza Eddy de Wind Auschwitz előtti életének a könyv szempontjából fontos, további epizódjaihoz, például a holland Nemzetiszocialista Mozgalom (NSB) paramilitáris szervezetének, a Weerbaarheidsafdelingnek (WA) országos razziaíához. Hollandia német megszállása után ez a szervezet megerősödött és 1941. február 22–23-án egész Hollandiában, de különösen Amszterdamban razziakat rendezett a zsidó lakosság körében. Erre közvetlen ürügyet az szolgáltatott, hogy amikor 1941. február 11-én a WA újabb verési akciót indított a zsidók ellen, akiket 1941 óta folyamatosan üldöztek, zaklattak és fosztogattak, az összecsapás során, melyben zsidók és nem zsidók álltak szemben a nációkkal, az egyik WA-rohamosztagos behalt sérüléseibe. 1941. február 22-én és 23-án a „Grüne Polizei” (Ordnungspolizei, zöld egyenruhás német rohamrendőrség) razziakat tartott a zsidónegyedben. A németek ezt a zsidók elleni „büntető expedíciónak” nevezték. Az amszterdami rendőrségnek is részt kellett vennie a razziakban. Összesen 425 zsidó fiút és férfit tereltek össze, kínoztak meg és hurcoltak el ismeretlen úti cél felé. Közülük hárman éltek túl a II. világháborút. Eddy de Wind volt az egyik. 1941. február 25-én kitört a holland ellenállás egyik legnagyobb jelentőségű és első tiltakozó akciója a holland kommunista párt (CPN) szervezésében, a zsidóüldözések ellen. A holland kommunista pártnak sikerült jelentős tömegeket vinni az utcára mind Amszterdamban, mind pedig más városokban. A sztrájk február 26-án ért véget. Ez az esemény „februári sztrájk” néven vonult be a holland történelemírásba. A holland emlékezetpolitika gondoskodott arról, hogy 1946-tól minden évben megemlékezzenek rá. Emlékére készítette Mari Andriessen *A dokkmunkás* című szobrát 1952-ben: ennél a szobornál rendezik meg évről évre a megemlékezést. A műalkotás az egyszerű holland munkásoknak, a kisembereknek, az embertelen, elnyomó hatalommal szembeni bátor kiállásnak állít emléket.

Vissza Eddy de Windhez. Édesanyját időközben a hollandiai gyűjtőtáborba, Westerborkba szállítot-

ták. Westerborkot a holland kormány hozta létre 1939-ben, hogy elhelyezze a Németországból Hollandiába menekült német zsidókat. A tábor 1942. július 1-jétől közvetlen német náci irányítás alá került, s ettől kezdve hollandiai zsidókat, cigányokat, ellenállókat szállítottak ide, akiket előbb-utóbb koncentrációs táborokba deportáltak. A táborban a körülményekhez képest viszonylag elviselhető állapotok uralkodtak, volt benne kórház, óvoda és iskola, sőt még színház is, s a munkaviszonyok is elfogadhatók voltak. A Zsidó Tanács szervezte a tábor életét, de mindent a német SS tartott ellenőrzése alatt. Westerbork a pokol hollandiai kapuja lett: a 140 000-ból innen szállítottak minden kedden, összesen 102 000 Hollandiában élő zsidót, továbbá 245 cigány embert németországi, lengyel és cseh haláltáborokba. Így Auschwitzba is. Innen került oda többek között Anne Frank és családja is a legutolsó transzporttal, melyet 1944. szeptember 3-án indítottak útnak. Itt végzett segítő munkát Etty Hillesum, akinek naplója, a *Megzavart élet*, 1994-ben magyarul is megjelent a Gondolat Kiadó gondozásában, de fájdalmasan visszhangtalan maradt Magyarországon, míg másutt legalább akkora feltűnést és érdeklődést váltott ki, mint most Eddy de Wind feljegyzései. Ma a westerborki tábor emlékhelyként és múzeumként működik.

Eddy de Wind tehát ide, Westerborkba jelentkezett a Zsidó Tanács felhívására önkéntes orvosnak, azért az ígéretért cserébe, hogy édesanyját nem viszik el. Mire Eddy megékezt a táborba, édesanyját már elszállították Auschwitzba. Eddy mégis ottmaradt. A tábor egyik vezető orvosaként neki kellett döntenie arról, kik azok a betegek a táborban, akik nem szállíthatók. Sokan könnyörögtek, nyilvánítsa őket súlyos betegnnek. Az orvos felelőssége felmérhetetlen volt. Természetesen nem tudott mindenkit megmenteni, a tábor vezető náciakat mindent ellenőriztek. Döntéseinek sorozata óriási súlyú lelkiismeret-furdalással járt, még a háború után is. Westerborkban ismerkedett meg Friedellel, egy ápolónővel, akivel első látásra egymásba szerettek, s a táborban össze is házasodtak. A Zsidó Tanáccsal kötött megállapodás ellenére, miszerint őket nem hurcolják el, 1943. szeptember 14-én mégis Auschwitzba deportálták a fiatal párt.

A FELJEGYZÉSEK

A feljegyzések egyes szám első személyben indulnak. Az első pár oldal az egész tapasztalatot összefogó mintegy teleszkopikus helyzetképet ad az auschwitzi táborból is látható, ködbe vesző kék he-

gyek látványával, Eddy távolba néző, a szabadságvágyat kifejező gondolataival, majd egy éles váltással a barakkok világát, a feleségétől, Friedeltől való elszakítottóságát, a 10-es női blokkban folyó embertelen kísérleteket, a halál formáit – beleértve a gázt is – és az egymás iránti sóvárgást idézi fel. Innen azután időrendben folytatódik a helyszín és az események leírása. A kezdeti egyes szám első személyű narráció hamarosan egyes szám harmadik személyűvé válik, Eddy de Wind innentől kezdve Hans van Dam álnéven szerepelteti magát, miközben a táborban töltött mindennapokról és az ottani életet tagoló eseményekről tudósít. Nyilvánvalóan erre a perspektívaváltásra volt szüksége a feljegyzések írójának ahhoz, hogy eltávolítsa magától a megélt tapasztalatokkal kapcsolatos érzelmeket, hogy objektívebben és sallangmentesebben tudjon beszámolni mindarról, aminek Auschwitzban tanúja és részese volt. A szöveg erejét, feszültségét a mindvégig mégis megtartott személyesség és az objektív, kinti világ kegyetlenül részletező, testközeli ábrázolása adja. Ennek fényében fontos lett volna megtartani az eredeti, holland feljegyzések alcímében szereplő egyes szám első személyt, mely magyarul szó szerint „Történetem a táborból”.

A feljegyzések elsöprő hatása legalább további két forrásból is táplálkozik: egyrészt a hatalmas mennyiségű információból, adatból és konkrét, testközeli helyzetismertetésekéből, másrészt a mindéből összeálló tragikus határhelyzet erőteljes megjelenítéséből, a tábor embertelen működésének tanújaként mindent feljegyző szubjektum egzisztencialista értelemben vett autentikus jelenlétének erősségéből és tanúságtételének aktusából. Ily módon a narráció nemcsak hogy a halálgyár ellentéte, hanem az auschwitzi univerzum elleni lázadás szövegszerű megtestesülése. Nem véletlenül említem az egzisztencializmust, mely itt nyilván nem abból a szempontból érdekes, hogy vajon lehetszó a napló írójára gyakorolt hatásáról, lett legyen szó akár a filozófiai, akár az irodalmi egzisztencializmusról. Az egzisztencializmus a II. világháború előtt, alatt és után is a levegőben volt, meghatározta az emberi gondolkodást akkor is, ha valaki nem olvasott Heideggert, Sartre-t vagy Simone de Beauvoirt és másokat. Inkább azt lehet mondani, hogy maga a történelem, az I. világháború utáni helyzet, a két világháború közötti időszak, majd a II. világháború kínálta fel az egzisztencialisták egymástól nagyon is eltérő filozófiája számára a kiindulópontokat: az emberi létnek mint határhelyzetnek történő definiálását, továbbá a szubjektum, a vállalt szubjektivitás, a választás, a szorongás, az autentikus lét és a szabadságba vetettséggel járó felelősség

kérdéseit. Ezekből fakad ezeknek a feljegyzéseknek is a vitathatatlan ereje.

A már említett teleszkopikus összefoglaló pár oldalt követi a westerborki táborban történtek rövid felidézése, majd az Auschwitzba tartó vonatút, a megérkezés és a szelekció. Az írásmű ezt követően az auschwitzi „életről” szóló, részletes tudósítás. Az emberek folyamatos megaláztatásairól, a kegyetlen, elviselhetetlen életkörülményekről, a kényszermunkák, a gyilkolás és emberkínzás módozatairól szóló beszámolót mindvégig a Friedel iránti vágy és szerelem fonja át. A két ember közötti kapcsolattartás különböző módozatai, egy-egy röpké találkozás mind-mind életveszélyes, de az életben maradásért folytatott küzdelem legnagyobb inspirációjaként szolgál. Eddynek abban volt szerencséje, hogy orvosként igénybe vették szolgálatait, így nem kellett folyamatosan fizikai kényszermunkát végeznie. Ez nem jelenti azt, hogy teljes mértékben mentesült volna, hogy nem kellett sódert lapátolnia, fagyoskodnia, éheznie vagy halottak tömegét teherautón hegyekbe rendeznie. Auschwitz felszabadítása után úgy döntött, a táborban marad, és az otthagyt súlyos betegek gyógyításával foglalkozik. Ekkor kezdett feljegyzései megírásába is, esténként egy pricscsen kuporogva. Írás közben képzeletében a halálménemben elpusztult Friedel képe jelenik meg. Ennek az emlékképnek a megőrzésével zárulnak a jegyzetek. A valóságban szerencsére másként alakult: Eddy a Vörös Hadseregben töltött önkéntes katonáskodása után hazatért Hollandiába, ahol megtudta, hogy Friedel él. Mindez azonban már nem tárgya a naplónak.

A megörökített auschwitzi tapasztalat kegyetlen közvetlenséggel idézi fel mindazt, amit a holo-kausztról szóló történelemkönyvekből, irodalomból, naplókából, levelekből és filmekből – és itt első sorban a *Saul fia*-ra kell hivatkoznom – már ismerni vélünk, de valójában sohasem ismerhetünk meg igazán. A *Saul fia* azért kínálkozik párhuzamként, mert Eddy de Wind narrációjában ugyanúgy egyetlen perspektívából, premier plánban követjük az eseményeket, ugyanolyan naturalisztikus ábrázolásban, kendőzetlenül, mint a filmben, de természetesen az írott szó eszközeivel. Ráadásul keretes szerkezetet adva feljegyzéseinek, a gáz kezdeti felidézése a végén megismétlődik, csak itt már a gázkamrák és a krematóriumok belsejében történeteket részletezve, és megjelennek a Sonderkommando tagjai is, akiknek 1944. október 7-i sikertelen felkeléséről is szó esik. E helyt most eltekintenek a további tartalomismertetéstől, sokkal inkább a feljegyzések különböző rétegeire hívnám fel a figyelmet.

AUSCHWITZ-SZÓTÁR

A feljegyzésekben németül szerepelnek a tábori hierarchia „rendfokozatai”-nak és „intézményei”-nek elnevezései: Sturmmann, Blockälteste, Häftlingskrankenbau, Interne Abteilung, Effektenkammer, Bekleidungskammer, Appel, Buna, Schreibstube, Unterscharführer, Lagerälteste, Obersturmführer, Blok-schonung, Scheissmeister, Sonderkommando és még jó néhány. Ugyanígy a táborban olvasható feliratok is, például: „Reinlichkeit ist der Weg zur Gesundheit, Halte dich sauber.” Ennek két jelentősége is van. Egyrészt az Auschwitzról mint szervezetről, mint intézményről szóló tudnivalók információs tárháza. Itt kell kitérni a fordító alapos munkájára, aki egyszersmind a legjobb értelemben vett ismeretterjesztő munkát végzett a fogalmak, beosztások, feliratok szakszerű lábjegyzetelésével. Többek között ez is alkalmassá teszi ezt a könyvet arra, hogy akár középiskolások vagy egyetemisták tankönyvként használják. Másrészt a német nyelv használata felidézi azt a közeget, amely mintegy fojtogató térként veszi körbe a tábor foglyait. Míg az egyik oldalon a pontosan beosztott rend, hierarchia, iránymutatás, a dolgok és emberek beosztásának egyértelmű megnevezése egyetlen, a német nyelvhez kötődik, addig a másik oldalon káosz, keveredés, irányvesztés és névtelenség – ez utóbbi a nevek helyett a foglyok számozásában is megmutatkozik – az európai nyelvek bábeli zűrzavarában olvad össze. A náci hierarchia és tábori intézményrendszer a „vegytisza” német nacionalizmus jelölője, míg a táborban fogva tartott rabok transznacionális közössége – a naplóban görögökről, magyarokról, cigányokról, szlovákokról, csehekről, hollandokról, lengyelekről, oroszokról, belgákról esik szó – mindezzel szemben hallgatásra van ítélve. A hatalomgyakorlás leggyakrabban használt módszere az alávetettek elnémítása. Többek között ez a jelentősége e feljegyzéseknek, melyek összefüggő, tagolt szövegeként mégis a többség nyelvén – ez esetben éppen hollandul – ellenhangot szólaltat meg, és olvasás közben mennyiségileg és minőségileg is túlerőben van az elnyomó nyelvvel szemben. A jelenre vonatkoztatva elmondható, hogy ugyanezért vesztésre van ítélve az az illiberális, autoriter államokban felbukkanó kísérlet, hogy – Pető Andrea „»Bitter experiences« reconsidered: paradigm change in Holocaust memorialisation” című, 2019-es cikkét idézve – nacionalizálják a transznacionális holo-kausztnarratívát. „Nincs ugyanis olyan narratíva – írja Pető –, amely harmonizálni tudná az egyetlen nemzetre fókuszáló történetírást a túlélők különböző csoportjainak emlékezetével.”

DÖNTÉSHELYZETEK ÉS FILOZÓFIAI IMPLIKÁCIÓK

A háború mint határhelyzet minduntalan választási kényszerbe hozza az embert. Eddy de Wind emberi hitelességét a feljegyzések előtti, majd alatti választásainak sorozata adja. Első választása az, amikor a Zsidó Tanács felhívására még Hollandiában önkéntes orvosnak jelentkezik Westerborkba. A választás nem tisztán altruista megfontolásból született. Mint már említettem, édesanyja élete volt az alku tárgya. Ez az alku nem teljesült. Ekkor hozza meg De Wind második döntését: mégis marad a táborban, az ottani betegek gyógyítását a szószegés ellenére vállalja. Nem áll bosszút az alku megszegőin, hanem az autentikus létet választja az egyébként a választás lehetőségét egyre inkább korlátozó abnormális világrendben. A választás lehetőségéről azonban még Auschwitzban sem mond le, ahol bármifajta választás gyakorlatilag ellehetetlenül. Már a megérkezés pillanatában ezt írja önmagáról: „Érezte, most nem szabad ábrándoznia; most küzdenie kell.” A passzivitás helyett az aktivitást választja. Ezért is áll elő orvosként a megérkezéskor a hozzá és a többiekhez odalépő, szelektáló náci orvosostiszt kérdésére. Ettől kezdve egész tevékenységét a betegek szolgálatába állítja. További választása, hogy amikor már közelednek az orosz csapatok, és már ő maga is kimenekült a táborból, visszatér oda, hogy azokat a súlyos betegeket, akiket abban a meggyőződésben ítélték halálra, hogy bizonyára maguktól elpusztulnak betegségükben, gyógyítani kezdje. És választás az is, amikor a Vörös Hadseregnek még a táborban köszönő beszédet mond a tábor felszabadításáért, majd beáll ugyanebbe a hadseregbe katonának a háború befejezéséig. Végül, de nem utolsósorban az írást kell megemlíteni a választások sorában. Valamelyik SS-től lopta azt a jegyzetfüzetet, amelybe a feljegyzéseit készítette. A tanúságtétel tudatában írta őket, hogy a jövőben ne ismétlődhessen meg mindaz, amit Auschwitz jelentett. Ez többször expliciten is szerepel, például: „Hihetővé fogjuk tenni, és hivatalos jelentések készülnek majd, amelyek igazolják beszámolóinkat. És ha valaki még akkor sem akarja elhinni, egyszerűen megkérdezem, hogy akkor hol van az anyám és az apám, a testvéreim, és a többi tízezrek...”. Ez köti össze minden más, a holokauszt idején írott egodokumentummal: ezek az utókorak íródtak mementóként. Elsősorban nem azért olvassuk őket, hogy valami újat tudjunk meg belőlük, hanem a „Soha többé” állandó megerősítése kedvéért.

Jean-Paul Sartre *Az egzisztencializmus: humanizmus* című, 1946-os munkájában írta: „Az ember semmi más, mint amivé önmagát teszi.” Sartre szerint nincs Isten, nincs determinizmus, a választás teszi az embert szabaddá, és az ember szabadságra ítéltetett. Nos, Eddy de Wind fent elemzett választásaiban valóban önmagát, saját autentikus létét választotta, s ez biztosította számára még Auschwitzban is a belső szabadságot, noha fizikai szabadságától megfosztották. A feljegyzések tehát az autentikus lét, a választás szabadsága allegóriájaként értelmezhetőek.

A másik filozófiai gondolatsor a bűnösség megítélésével kapcsolatos. A gondolatmenet az SS-ek fiatalabb és idősebb generációjának összevetésekor bontakozik ki. Hans szerint „A fiatalokat a *Blut und Boden* szellemében nevelték, ők nem ismertek mást. Az idősebbek, mint ez a Lagerarzt, az ilyen kis tettekkel mutatják, hogy valami maradt bennük a nevelésükből. [Itt arra utal, hogy egy Klein nevű idősebb Lagerarzt, aki nem sokkal előbb 5500 embert küldött a gázba, Hansnak engedélyt adott rá, hogy meglátogassa Friedelt a 10-es blokkban – G. J.] Ők még mást tanultak, és emberek maradhattak volna. Ezért nagyobb a bűnük, mint a fiatal náci csordáé, amelyik sohasem látott mást.” Ennek az idézetnek a lényege szintén a választás felelősségéről szól. A nevelés felkínálta készletből az idősebb generációnak még lett volna lehetősége a jól választani, a fiataloknak már nem. Idekapcsolódik az a háttorzongató momentum is, hogy az a néven nem nevezett Lagerarzt, akit Eddy megkér, hogy mentse meg az igen rossz állapotban lévő Friedel életét, nem más, mint Josef Mengele, aki teljesíti a kérést. Mengele Eddy számára csak egy volt a Lagerarztok közül, valószínűleg nem is tudta a nevét, s ha tudta volna is, számára éppen az események közelsége, közvetlen átélése miatt a név még nem vált az emberi lealjasodás metaforájává, úgy, mint 1945 után. Ebben az epizódban Hannah Arendtnek a gonosz banalitásáról szóló erkölcsfilozófiai fejtegetései juthatnak eszünkbe. Arendt a gonosz banalitását Adolf Eichmann cselekedeteiben és megnyilvánulásaiban azonosította, ám nyilvánvaló módon a hitleri gyilkoló gépezetet kiszolgáló valamennyi náci magatartására vonatkoztatható. Ha Josef Mengele Auschwitzban éveken keresztül szemrebbenés nélkül szelektált és küldött embereket a gázba, végzett szörnyű emberkísérleteket, de egy-egy alkalommal mégis emberhez méltóan volt képes viselkedni, akkor ez ugyanúgy a jó és a rossz megkülönböztetésére és az önálló gondolkodásra való képtelenség bizonyítéka, mint Eichmann esetében. Auschwitz és mindaz, amit Auschwitz képvisel, valamint,

mindaz, amit tanúságtételként leírtak Auschwitzról, az emberi egzisztencia legalapvetőbb kérdéseit veti fel. Nem véletlen, hogy Hannah Arendt is közel érezte magát az egzisztencialista filozófiához, különösen francia változatához. „French Existentialism” (1946) című cikkében, amely a *Nation*-ben jelent meg, többek között kiemeli azt a lázadó magatartásformát, amely nem hajlandó a létező világot elfogadni mint az ember természetes, eleve elrendelt közegét. Eddy de Wind sem fogadta el, míg a néven nem nevezett Josef Mengele igen.

Egy további, az előbbi filozófiai gondolatmenetet folytató finom distinkció Hans gondolkodásmódjában a prostitúció megítélésével kapcsolatos. Egyik társának ezt mondja: „A lágerbeli állapotokra nem alkalmazhatók a normális társadalom szabályai. Ha egy lány egy darab kenyérért vagy egy liter levesért odaadja magát, nem szabad szigorúan ítélni fölötte.” (124.) Ekkor még nem tudhatta, hogy saját hazájában, Hollandiában közvetlenül a háború után milyen megszegénységnek lesznek kitéve azok a nők, akiknek német szeretőjük volt a háború alatt: nyilvánosan meztelenre vetkőztették és kopaszra nyírták, s közben szitokszavakkal illették, kiközösítették őket. Ehhez kapcsolódik az életben maradás érdekében használható eszközök megítélése is: „Hans úgy gondolta, minden módszer megengedhető a lágerben, ami segít életben maradni, kivéve, ami egy másik fogoly kárára van.”

A MŰFAJ KÉRDÉSE

Mint már említettem, Eddy de Wind nem naplónak, hanem *történetnek* (*verbaal*) nevezi művét könyvének alcímében. A magyar fordítás azonban *naplónak* aposztrofálja a munkát. Az angol követi a holland eredetét. Recenziókban *memoárként* is emlegetik. Anélkül, hogy részletes irodalomelméleti fejtegetésbe kezdenék, megállapítható, hogy a *napló* műfaja gyakran határhelyzetekben íródik: vagy kamaszokban, a gyerekkor és a felnőttkor határán, vagy történelmi, illetve politikai-társadalmi határhelyzetekben: háborúban, akár a hátszágban, akár a haláltáborokban, társadalmi berendezkedések átalakulásakor, forradalmak idején, börtönben. Sajátossága az idő múlásának jelenléte, mely a leggyakrabban a dátum feltüntetésének gesztusában jelenik meg. Vállaltan szubjektív, az élet fejleményeinek lelki feldolgozása áll a háttérben. Gyakran reflektál a külvilág eseményeire, de mindig szubjektív perspektívából, a napló írója nem feltétlenül ambicionálja az objektivitást. A *memoárt* is hasonló

jegyek jellemzik, de ott nagyobb hangsúlyt kapnak a külvilág eseményei, a közállapotok, az idő múlásának pedig kisebb a szerepe. A *történet* lehet egyszerű, szerkesztetlen sorozata különféle epizódoknak, de lehet megformált történetmesélés is: ez az alapja számos fikciós és nem fikciós műnek. Nem feltétlenül egyetlen szubjektum szűrőjén jelennek meg elemei, de akár ez is beletartozhat, ha egyes szám első személyű elbeszéléssel találkozunk. A napló, a memoár és a történet írója különböző mértékben azonos a főszereplővel. Még a naplóban sem teljesen, de ott a legnagyobb mértékben. A történetben, illetve elbeszélésben ez vagy így van, vagy nincs.

Eddy de Wind történetében, illetve elbeszélésében megtartja a kronológiát, de nincsenek évre, hónapra, napra vonatkozó jelölések, melyek tagolnák az eseményeket. A kezdeti egyes szám első személyből – mint már volt róla szó – hamarosan egyes szám harmadik személy lesz, kitalált névvel. Fontos szerephez jutnak a párbeszédok is, melyek időről időre beékelődnek a narrációba. A mű ereje nem csupán abból fakad, hogy a szubjektum hogyan szűri át magán az átélteket, hanem a tapasztalat közvetlen mivoltából, az elemi rácsodálkozásból, a „Mi az a Birkenau?” kérdéséből és e kérdés implikációjából. A naplóval és a memoárral összevetésben e történet éppen történet, azaz elbeszélés mivoltából fakadóan áll legközelebb a szépirodalomhoz. Hiszen az esztétikum „valamely természeti, társadalmi vagy művészeti jelenség azon sajátossága, hogy benne közvetlenül érzékelhető formában, szuggesztív módon kifejeződik egy adott történelmi korszak társadalmi és emberi lényege”. Eddy de Wind elbeszélése éppen ilyen. A „soha többé” morális parancsára íródott, a tanúságtétel többször megfogalmazott szándékával. Ez a morális parancs – ahogy Pető Andrea már idézett cikkében írja – a háború után egészen a legutóbbi időig az univerzális integritás mércéje lett. Az Európai Unió emlékezetpolitikája – írja Pető – abból a pozitív gondolatból indult ki, hogy a múlt megismerése olyan folyamat, amelyből a „keserű tapasztalatok” pozitív erővé változtathatók. Kertész Imre kérdése jut eszünkbe: teremthet-e értéket a holokauszt. Válasza, igen. Csak abban az esetben persze, ha a holokauszt túlélő generáció eltűnével nem tűnik el a holokauszt emlékezete, illetve nem sajátítják ki és torzítják el – ismét Pető Andreára hivatkozom – az úgynevezett polypore-államok kormányai. Az emlékezet folyamatos életben tartásában segíthetnek az olyan tanúságtevő életokról szóló tudósítások, mint amilyen Eddy de Windé.